

EDINBURGH UNIVERSITY LIBRARY'DE BULUNAN CÂMIU'T-TEVÂRÎH NÜSHASINDA HZ. MUSA KONULU MİNYATÜRLER

Zeynep Tuana ÇİRTMA *
Mert AĞAOĞLU **

Atf: Çirtma, Zeynep Tuana ve Ağaoğlu, Mert Adı. "Edinburgh University Library'de Bulunan Câmiu't-Tevârîh Nüshasında Hz. Musa Konulu Minyatürler", *Sosyologca*, Sayı 30 (2025), s. 229-239.

ÖZ: İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine hazırlanmaya başlayan ve onun halefi Olcaytu devrinde tamamlanan Câmiu't-Tevârîh bilinen en eski, kapsamlı ve tarafsız dünya tarihidir. Dönemin kültür ve araştırma merkezi olarak tasarlanan Rab'-ı Reşîdî'de Yahudi kökenli İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedanî'nin de içinde bulunduğu bir heyet tarafından 14. yüzyılın başlarında hazırlanmıştır. Moğolca yazılan eser, Arapça ve Farsça'ya çevrilmiş ve pek çok nüshası üretilmiştir. Günümüze ise müellifi ile çağdaş dönemde kaleme alınmış dört minyatürlü nüshası ulaşmıştır. Çalışma kapsamında İskoçya'daki Edinburgh University Library'de bulunan nüsha içerisindeki Hz. Musa'yı konu alan minyatürler, nitel araştırma yöntemleriyle incelenmiş ayrıca tasvirler metin-resim ilişkisi ve ikonografik yönüyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Câmiu't-Tevârîh, Minyatür, İlhanlılar, Reşidüddin Fazlullah

Miniatures About the Prophet Moses in the Copy of the Camiu't-Tevârîh In the University of Edinburgh Library

ABSTRACT: Beginning at the behest of the Ilkhanid ruler Ghazan Khan and completed during the reign of his successor, Oljaitu, the Jami'u't-Tawârîh is the oldest known, most comprehensive, and unbiased world history. It was prepared in the early 14th century by a committee that included Rashid al-Dîn Fazlullah al-Hamadani, the Ilkhanid vizier of Jewish origin, at Rab al-Rashîdî, designed as a cultural and research center of the period. Written in Mongolian, the work was translated into Arabic and Persian, and numerous copies were produced. Four miniature copies, written contemporary with the author, have survived to the present day. As part of this study, miniatures depicting the Prophet Moses in the copy, housed at Edinburgh University Library in Scotland, were examined using qualitative research methods. The depictions were examined in terms of text-image relationships and iconography.

Keywords: Câmi'ü't-Tevârîh, Miniature, Ilkhanids, Residuddin Fazlullah

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 06.11.2025

Kabul Tarihi : 21.12.2025

* tuana.cirtma@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0009-0009-2980-7485

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, magaoglu@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5063-009X

Giriş

İlhanlılar, Cengiz Han'ın torunu Hülagû Han tarafından İran merkezli olarak kurulan bir Moğol devletidir. 1295 yılında gelindiğinde Gazan Han'ın yönetimi devralmasıyla, İslamiyet resmi din haline gelmiş ayrıca devletin Büyük Moğol hanlığına bağlılığı ortadan kalmıştır. Yine bu gelişmeler ile birlikte hanedan ve tebaa arasındaki din ayrılığı da sona ermiştir.

Gazan Han, sıkıntıların giderilmesiyle birlikte nüfus sorunları, imar eksikliği ve kültürel faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır.¹ Bu devirde birçok yeni yerleşim kurulmuş olmakla birlikte Rab'-ı Reşîdî, dönemin bilim ve kültür merkezi konumuna erişmiştir. Gazan Han, Rab'-ı Reşîdî için Yahudi asıllı olup sonradan Müslüman olmuş olan veziri Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedanî'yi görevlendirmiştir. Reşîdüddîn, çeşitli ülkelerden bilim adamları, sanatçılar ve zanaatkarlar getirtmiştir. Onlara hiçbir kaygı olmaksızın çalışıp üretebilecekleri bir ortam sunmuştur. Söz konusu ortamın sağladığı en mühim eser de, kendinden sonrakileri de etkileyecek "Câmîu't-Tevârîh" adlı el yazması olmuştur.² Câmîu't-Tevârîh, tarihler topluluğu manasına gelmektedir. Farklı milletlerden oluşan bir komite tarafından hazırlanması yönüyle tarafsız ve geniş kapsamlı ilk dünya tarihi olarak anılmaktadır. Eserin yazımına Gazan Han döneminde başlanmış, onun ölümünden sonra Olcaytu döneminde ise tamamlanmıştır. Aslı Moğolca olan eserin, hazırlandığı süreçte Arapça ve Farsça pek çok nüshası üretilmiş ancak Reşîdüddîn'in idam edilmesiyle 1318 yılında Rab'-ı-Reşîdî ve buradaki eserler tahrip edilmiştir. Bu sebeple müellifi ile çağdaş yalnızca dört nüsha günümüze ulaşabilmiştir.³

Bu dört nüsha içerisinde Edinburgh University Library'de bulunan nüsha, Hz. Muhammed'in yüzünün açıkça tasvir edildiği minyatürleriyle öne çıkmaktadır. Peygamberler tarihine ayrılan bölüm ile ilgili katalog yapılmış olsa da, ikonografik çalışmalar Hz. Muhammed konulu minyatürler ile sınırlı kalmıştır. Hz. Musa minyatürlerini konu alan çalışmamız kapsamında, metin-resim ilişkisi kurabilmek adına ilgili bölümlerin çevirisi yapılmış olup, Kuran-ı Kerim ve Tevrat'ta nasıl geçtiği ile kıyaslanarak adı geçen tasvirlerin ikonografisi üzerinde durulmuştur. Zikredilen tasvirlerle daha evvelki araştırma eserlerde yer verilmediği görülmekte olup bu çalışma ile alana katkı sağlamak, yenilik getirmek amaçlanmıştır.

Rab'-ı Reşîdî'nin Kurulmasında Etkili Unsurlar

1258 yılında Bağdat'ı ele geçirerek Abbasilere son veren İlhanlı Devleti, yönetimde genellikle tecrübeli Fars asıllı ve Türk-İslam geleneğinde yetişmiş devlet adamlarından yararlanmıştır. Buna rağmen İlhanlı hanedanı ve tebaa arasındaki din ayrılığı toplumda birlik sağlanmasını engellemiştir. İlhanlıların Müslüman olmaması ve fethettiği topraklardaki Müslüman ahali üzerinde baskı kurması, yönetimin halk tarafından benimsenmemesine sebep olmuştur.⁴ Her bir idarecinin kendi inançlarını dayatarak yönetimde hakimiyet kurma çabası; iç karışıklıklar, devlet hazinesinin boşalması, şehirlerin tahrip edilmesi ile sonuçlanmıştır. 1295 yılında tahta çıkan Gazan Han; siyasi, idari, ekonomik ve sosyal bakımdan sıkıntılı bir devlet devralmıştır. Moğol gelenekleri ve Budist

¹ Hanifi Şahin, "Câmîu't-Tevârîh'e Göre Gazan Han'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları" *Bilgi* 73 (2015), s. 207-230.

² Mustafa Çetinaslan – Ali Can Özçelik, "Câmîu't-Tevârîh Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6 (Aralık 2021), s. 23.

³ Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995, s. 66.

⁴ Ercan Gördeğir, *Olcaytu Han ve Zamani (1304-1316)*, Ankara: İKSAD, 2021, s. 73.

öğretilere uygun yetişmiş olmasına rağmen, başında bulunduğu tebanın dini olan İslamiyet'i benimsemiş ve İslamiyet'i resmi din haline getirmiştir. Yahudi, Hristiyan, Budist ve Zerdüştlere mabedleri yıkılmış, yerlerine mescitler inşa edilmiştir. Bu devirde, Gayrimüslimlerin kimliklerini belli eden kıyafetler giymesi zorunlu tutulmuştur. Gazan Han'ın baskıcı tutumu, idareciler tarafından hoş karşılanmamış ancak en nihayetinde kargaşaya neden olan dini grupların etkisi kırılmıştır.

Yönetimdeki sıkıntıların giderilmesiyle Gazan Han, şehir nüfusunu hareketlendirmek, imar eksikliğini gidermek, bilimsel ve kültürel alanda ilerlemek adına çalışmalar başlatmıştır. Bu yönde atılan ilk adım şehir merkezlerinin kurulması olmuştur.⁵ Şenb-i Gâzan, Mahmûd-âbâd, Ücan Şehri ve Rab'ı Reşîdî gibi önemli şehir merkezleri; bir Moğol devleti olan İlhanlıların, medeniyetleri tahrip eden çizgiden çıkıp medeniyet inşa eden çizgiye doğru ilerlediğini göstermiştir. Bu gelişimde etkili bir unsur da Gazan Han'ın Müslüman olduktan sonra, İran toplumu ve onların sahip olduğu gelişmiş kültürden etkilenmiş olmasıdır.

Rab'-ı Reşîdî

Rab'-ı Reşîdî, 14. yüzyılın başlarında İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın emriyle vezir Reşîdüddîn gözetiminde, Tebriz'in kuzeydoğusuna kurulmuş önemli bir şehir merkezidir. Kayıtlara göre Rab'-ı Reşîdî'de 24 kervansaray, 1500 dükkan, 30.000 konut, su deposu, hamam, hastane, aşevi, misafirhane, bağ-bahçe, camii, medrese, kütüphane, bilim ve sanat atölyeleri gibi pek çok yapı grubunun inşa edildiği bilinmektedir. Buraya çeşitli ülkelerden alimler, zanaatkarlar ve sanatçılar Gazan Han ve Reşîdüddîn tarafından özel olarak davet edilmiştir. Burada onlara hiçbir kaygı olmadan çalışabilecekleri, üretebilecekleri rahat bir ortam ve çeşitli imkanlar sağlanmıştır. Meslek gruplarına ait ayrı ayrı sokaklar inşa edilmiştir. İlmin ön planda olması gerektiğini savunan Gazan Han, İslam ülkelerinden getirilen 1000 kadar öğrenciyi devlet himayesinde Rab'-ı Reşîdî'ye yerleştirmiş, bilimsel üretimi teşvik için burs bağlamıştır.⁶

Reşîdüddîn ve Câmiu't-Tevârih

Reşîdüddîn Fazullah-ı Hemedânî

Reşîdüddîn Fazullah-ı Hemedânî, 1247 yılında hekimlikle ilgilenen, ilim sahibi Yahudi bir aileye mensup olup Hemedan'da doğmuştur. Ailesi Moğol idaresini ilk kabul edenlerdendir. Sonradan ihtida ederek İslamiyet'i benimseyen Reşîdüddîn, Abaka Han döneminde hekim olarak saraya girmiş ve ilerleyen süreçte Gazan Han'ın veziri olmuştur (1298). İmar faaliyetlerinin yürütülmesinde görev almış, dönemin kültür merkezi Rab'-ı Reşîdî ile yakından ilgilenmiştir. Tarih, siyaset, tefsir, tıp, felsefe, ziraat, jeoloji alanlarında farklı eserler ortaya koymuş olmakla birlikte en önemli eseri, tarihler topluluğu manasına gelen "Câmiu't-Tevârih" olmuştur. Reşîdüddîn'e göre tarih; herhangi bir eşi-benzeri az bulunan, sıra dışı, tuhaf olayların kaydı ve düzenlenmesiyle defterlere işlenmesidir. Yazdığı eserler içerisinde eşi bulunmaz sıfatını yalnızca Câmiu't-Tevârih'e vermiştir.⁷

Gazan Han döneminde vezir olan Reşîdüddîn, Olcaytu döneminde daha da güçlenmiştir. Ancak 1316 yılında Olcaytu'nun vefatından sorumlu tutularak yargılanmış; 1317'de görevden alınmış ve 17 Temmuz 1318'de idam edilmiştir. Naaşı bir süre Tebriz sokaklarında

⁵ Şahin, "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gazan Han'ın Müslümanlığı" s. 209.

⁶ Çetinaslan - Özçelik, "Câmiu't-Tevârih Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri", s. 23.

⁷ Mehdi Huşmend Nehend, "Reşîdüddîn Fazullah'ın Türk-Moğol Boyları Üzerine Tarih Yazma Metodolojisi", *İRTAD*, 1, (2018), s. 13.

dolaştırıldıktan sonra Rab'-ı Reşîdî'ye defnedilmiştir. Bu süreçte malları yağmalanmış, Rab'-ı Reşîdî ve eserleri tahrip edilmiş, vakıfları geçersiz sayılmıştır. Müslümanlığı kabul etmiş olmasına rağmen ölümünün ardından Yahudiliği ile ilgili tartışmalar gündeme gelmiş; Timur'un oğlu Miran Şah, mezarını açtırarak kemiklerini Yahudi mezarlığına naklettirmiştir.⁸

Câmiu't-Tevârih

Rab'-ı Reşîdî'de üretilen en önemli eser, Câmiu't-Tevârih'tir. Gazan Han tarafından başta Moğol tarihi olarak düşünülmüş ancak sonradan dünya tarihi ve coğrafya kısmı da esere eklenmiştir. Gazan Han döneminde eserin büyük bir kısmı hazırlanmış onun vefatından sonra yerine geçen kardeşi Olcaytu eserin hemen tamamlanmasını emretmiştir. Câmiu't-Tevârih, Reşîdüddîn gözetiminde; bir Moğol, iki Çinli, birkaç İranlı, bir Budist rahip ve bir Hristiyan papazdan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Her milletin tarihinin kendi tarafından yazılması yönüyle eser, tarafsız bir dünya tarihidir. Eserde, Moğol tarihi, Moğol hanının İlhanlı sarayındaki temsilcisi Ching-sang; Çin tarihi, Li Tachi Maksun; Avrupa tarihi, Tebriz'de bulunan Hristiyan rahipler; Hint tarihi, Keşmirli bir Hindu rahip tarafından aktarılmıştır. Reşîdüddîn şifahi kaynakları mutlaka tahkik etmiş, bunların yanı sıra resmi devlet kroniği Altan Depter, Cüveynî'nin tarihi, Taberî, El-Biruni ve Utbi'nin eserlerini de kaynak olarak kullanmıştır. Gerekteğinde kullanmış olduğu resmi belgeleri eserde olduğu gibi belirterek referans vermiştir.

İki versiyonu olan eserin 1306-1307 yıllarında tamamlanan ilk versiyonun üç cilt, 1310'da tamamlanan ikinci versiyonun dört cilt olduğu kabul edilir. I. Cilt, Tarih-i Gazanî olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde, Moğol ve Türk hükümdarları anlatılmış olup Sultan Olcaytu'nun tahta geçmesine kadar olan dönem ele alınmıştır. II. Cilt ise Olcaytu döneminin devamı ile başlayıp peygamberler hakkında bir bölüm ile devam etmiş, dünya tarihinden çeşitli milletlere yer verilmesiyle tamamlanmıştır. III. Cilt, coğrafi tanımlar ve çeşitli yol güzergahlarından meydana gelmiştir.⁹ Reşîdüddîn'e ait "Şu'ab-i Pençgâne" (TSMK., A. 2937) adlı eser de bazı araştırmacılara göre Câmiu't-Tevârih'in bir bölümü olup Moğol, Türk, Arap ve İbrani hükümdarlarının şeceresini aktarmaktadır.¹⁰

Aslı Moğolca yazılan bu eser, Rab'-ı Reşîdî'de üretilen diğer yazmalar gibi Farsça ve Arapçaya çevrilmiştir. Reşîdüddîn, eserlerinin yok olmaması için nüshaların Rab'-ı Reşîdî'de korunmasını, istinsah edilen eserlerin her yıl belli başlı İslam şehirlerine ücretsiz gönderilmesini sağlamış ve vakfiyesine kaydetmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen Reşîdüddîn'in idamı sonrası Rab'-ı Reşîdî tahrip edilmiş ve eserler zarar görmüştür. Günümüze adı geçen eserden yazarlarıyla çağdaş olan dört nüsha ulaşabilmiştir.

Edinburgh University Library'de Bulunan Nüsha

Eserin nesih hat ile yazılmış Arapça nüshasıdır. 1306-1307 yıllarına tarihlendirilmektedir. 45,09x33,56 cm ölçülerindedir. 150 yaprak ve 70 minyatürden meydana gelir. II. Cilt olan dünya tarihinden bazı kısımlar içerir. Yazma eski peygamberler hakkında bir bölümle başlayıp eski İran şahları, Türk sülalelerinin tarihi ve Selçuklu tarihiyle alakalı bölümler ile

⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazullah-ı Hemedâni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/residuddin-fazlullah-i-hemedani> (08.01.2025).

⁹ Çetinaslan-Özçelik, "Câmiu't-Tevârih Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri", s. 23.

¹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazullah-ı Hemedâni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/residuddin-fazlullah-i-hemedani> (08.01.2025).

devam etmektedir. Minyatürler çoğunlukla taht ve savaş sahneleri üzerinedir. Bazen de peygamberlerin hayatından sahneler tasvir edilmiştir.¹¹

İskoçya Edinburgh'daki nüsha Reşidüddin Fazlullah gözetiminde Tebriz'de hazırlanmıştır. Sonrasında Babürlerin eline geçmesiyle birlikte Hindistan'a taşınmıştır. 1700'lerin ortalarında ikiye bölünerek İngilizler tarafından satın alındığı düşünülmektedir. Edinburgh'daki nüsha, Doğu Hindistan Şirketi'nden Albay John Baillie tarafından satın alınarak 1896'da Edinburgh University Library'e bağışlanmıştır. Royal Asiatic Society'e verilen nüsha ise daha sonra Khalili Collections'a geçmiştir.¹²

Khalili Collections'da Bulunan Nüsha

Eserin nesih hat ile yazılmış bir diğer Arapça nüshasıdır. 1314 tarihlidir. 43,5x30,0 cm ölçülerindedir. 65 yaprak ve 20 minyatürden meydana gelir. Edinburgh University Library'de bulunan nüsha ile kompozisyon düzeni, yüz tipleri, manzara üslubu yönüyle benzetilmektedir; aynı olup olmadığına dair farklı görüşler mevcuttur. Güner İnal, her iki nüshada da Yunus peygamberin balığın karnından çıktığı minyatürün bulunmasından dolayı aynı yazma olamayacağını savunmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1653

Eserin Farsça nüshasıdır. Bu yazma Hâfız-ı Ebrû'nun 1425 yılında yazdığı "Mecmâ el-Tevârih" adlı eserinin bir kısmını oluşturmaktadır. Timur'un oğlu Şahruh'un Câmiu't-Tevârih'in yeni bir nüshasını siparişi üzerine Hâfız-ı Ebrû, eserin kayıp kısmını kendisi kaleme almış; elinde bulunan bir Câmiu't-Tevârih nüshasının mevcut kısımlarını da olduğu gibi eserine eklemiştir. Neticede eserin bir kısmı 15. yüzyıla, bir kısmı ise 1314'te tamamlanan bir nüshaya aittir. 1314'te tamamlanan bölüm, kompozisyon ve üslup yönüyle Khalili ve Edinburgh nüshaları ile benzer özellikler taşımaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H.1654

Eserin Farsça nüshasıdır. 350 yaprak, 118 minyatürden oluşur. 1317 yılında tamamlanmıştır. Yazmadaki üç minyatür yazarla çağdaş olup diğerleri daha sonradan eklenmiştir. Eserin tamamlandığı tarih, Reşidüddin'in suçlandığı döneme denk geldiğinden yarıda kaldığı anlaşılmaktadır. Eserdeki birtakım minyatürler 15. yüzyılda sonradan eklenmiştir. Bu tasvirlerden bazılarının da Rab'-ı Reşid'deki üslubu taklit ettiği görülmektedir. Bu eklemelerin de Şahruh devrinde yapılmış olduğu düşünülmektedir.¹³

Edinburgh University Library'de Bulunan Câmiu't-Tevârih Nüshasında Hz. Musa Konulu Minyatürler

H. Musa'nın Nil Nehrinde Bulunması

İlgili minyatürün metni, "Nil'in dalgaları, unutulmuş sandığı Firavun'un evinin bahçesine getirdi. Ona doğru gelen bir grup, sandığın içerisinde ne olduğunu fark etti" diye başlar, Firavun'un karısı Asiye'nin bebeğe merhamet etmesi, evlat edinmek isteyerek Firavuna onu göstermesi, Musa'nın kardeşi Meryem'in sütanne önermesi dizileriyle devam eder. Musa'nın İbranicedeki karşılığının yüzeydeki su olduğuna değinir. Metin hem Kuran, hem de Tevrat'a yakınlık gösterir. Hz. Musa'nın Nil Nehrinde bulunması, Kuran'da Taha ve Kasas surelerinde geçmekle birlikte, Kasas suresinde detaylıca anlatılmıştır ve metinde geçen olay

¹¹ İnal, Türk Minyatür Sanatı, s. 67-68.

¹² Çetinaslan - Özçelik, "Câmiu't-Tevârih Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri", s. 24.

¹³ İnal, Türk Minyatür Sanatı, s. 70-76.

örgüsü ile bire bir örtüşmektedir.¹⁴ Tevrat'ta ise farklı olarak nilüfer sepeti yapıldığından, su girmemesi için de reçinelerle kaplandı; Firavun'un kızının yıkanmak için nehre gittiği ve sepeti görünce cariyesini gönderip çıkarmasını istediği geçmektedir. Musa'nın kardeşi ve annesi ile ilgili detaylar ise metinde ve Kuran'da geçtiği haliyle Tevrat'ta da geçmektedir.¹⁵

Resim-1: Câmiu't-Tevârîh, Edinburgh University Library, Or Ms 20, 9b.¹⁶

Minyatürde, nehrin dalgaları arasındaki sandık kıyıya doğru sürüklenmektedir. Kıyıda ise üç kadın sandığa doğru yönelmiş vaziyettedir. Kadınlardan ikisi beline kadar suya girmiş ve birer örtüyü üzerlerine dolamışlardır. Ortadaki kadın bir elini sandığa doğru uzatmıştır. Sudaki diğer kadının elinde kulplu bir kap vardır. Kıyının kenarında duran beyaz elbiseli kadın ise ortadaki kadının saçını tutmuş onu yıkar vaziyettedir. Hemen yanlarındaki ağaçta asılı duran elbiseler, nehrin üzerine doğru savrulmaktadır. Ortadaki kadın metinde geçtiği üzere Asiye olmalıdır. Banyo sahnesi ile Tevrat bire bir örtüşmekle birlikte nehirde yüzmeye giden kişi, Firavun'un kızı olarak geçmektedir. Bu noktada da resim-metin ilişkisi anlamında bir tezatlık söz konusu olmaktadır.

Hz. Musa ve Yetmiş Alimin Allah'ın Sesini Duyması

Metinde, Mısırdan çıktıktan sonra Sina Çölüne varmaları, İsrailoğullarının Musa'dan vaat ettiği kitabı istemeleri, Musa'nın Sina Dağı'na Allah'ın huzuruna çıkması, döndüğünde halkının altın buzağı yapıp ona taptığını görmesi ve bunun üzerine tabletlerden kanlar aktığı anlatılır. Devamında "Musa tekrar dağa döner, dua eder ve Allah'tan on emir gelir. O yılın ilk ayının 10. Günü geldi. Musa o gün geri döndü ve oruç tutmalarını emretti. Yüzü dayanılmaz derecede parlaktı. Musa'nın yanında olan İsrailoğulları, Allah'ın kelimelerini duyduklarında arınmışlardı, temiz giysilerle o günü beklemişlerdi. Rabbin kelamı Musa ile söylendiğinde her şey tamamlandı." şeklinde ifade edilmiştir. Metin, Kuran¹⁷ ve Tevrat'a aynı şekilde yakınlık göstermekle birlikte; minyatür, Tevrat'a daha yakın ele alınmıştır.

¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Kasas 28: s. 7-13.

¹⁵ Tevrat, Çıkış 2:s. 1-10

¹⁶ Jāmi' al-tawārīkh (Compendium of Chronicles), 714 H. (1314 M.), Or Ms 20, *Manuscripts of the Islamicate World and South Asia*, University of Edinburgh Library Heritage Collections, s. 297, https://archives.collections.ed.ac.uk/repositories/2/archival_objects/145535.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Araf 7: s. 143.

Resim-2: Cāmiu't-Tevārīh, Edinburgh University Library, Or Ms 20, 10a.¹⁸

Minyatürün merkezinde başını ve ellerini göğe kaldırmış, Hz. Musa oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Dağın eteklerinde ise İsrailoğulları kendini yere atmış ve sersemlemiş haldedir. Bulutlar üzerlerine çökmüş gibidir. Metinde tasvir edilenden çok öncesi hakkında detay verilmiştir. Minyatürde gördüğümüz an için yapılan betimleme; Hz. Musa'nın yüzünün parlaklığı ve Allah'ın kelimini duyduklarında İsrailoğullarının arınmış olduğudur. Tevrat'ta ise Tanrı'nın koyu bir bulut halinde geldiği ve boru sesi duyulması üzerine halkın korkudan titrediği ve dağın sarsıldığı detaylı olarak aktarılmıştır.¹⁹ Bu yönüyle minyatür, Tevrat ile doğrudan ilişkilidir.

Firavun ve Askerlerinin Kızıldeniz'de Boğulması

İlgili minyatürün metni: "Musa, İsrailoğullarına, alabildiğiniz kadar takı, altın, gümüş alın dedi. Mısırdan çıkmayı kesinleştirdiler ve oradan ayrıldılar. Harun ve Musa onları yönetiyordu. Günler geçerken Firavun, İsrailoğullarının çıkışını üç gün sonra öğrendi. Askerler, Firavun ve veziri Haman yola çıktılar. Altıncı günde İsrailoğulları denizin kıyısına ulaştılar. Haman ve Firavun onların arkasındaydı. İsrailoğulları, Firavun'un ordusunun kalabalığından korktu ve Musa'ya isyan etti. Ne yapacağımızı bilmiyoruz, bu dünyada bizim için çıkış yok dedi. Musa onların acizliğini görünce dua etti. Allah ona denizin üzerine asanla vur diye vahiy etti. Hemen orada 12 yol belirdi. Su her kabile için bir yol halini aldı. İsrailoğulları bu mucize karşısında sevinçle coştular, gönülleri huzur buldu. Denizi selametle geçtiler. Ancak Firavun ve askerleri geçemedi. Yollar kayboldu, deniz eski halini aldı. Allah onları boğdu ve içlerinden hiçbirini kurtulamadı." Metin, Kuran'da geçenle daha yakındır.²⁰ Tevrat'ta da aynı olay örgüsü anlatılmıştır ancak farklı olarak Tanrı'nın meleği, İsrailoğullarına yardım etmiştir.²¹ Metinde denizde 12 yol belirmiş olması ise Kuran'da veya Tevrat'ta geçmemektedir. Burada muhtemelen Yahudilerin 12 kabilesine yani Hz Yakub'un 12 oğluna vurgu yapılmıştır.

¹⁸ Jāmi' al-tawārīkh, Or Ms 20, s. 296.

¹⁹ Tevrat, Çıkış 19: s. 16-19.

²⁰ Kur'an-ı Kerim, Taha 20: s. 77-79.

²¹ Tevrat, Çıkış 14:s. 21-31.

Resim-3: Câmiu't-Tevârîh, Edinburgh University Library, Or Ms 20, 10b.²²

Minyatürde, İsrailoğullarının karşıya geçip, Firavun ve beraberindekilerin sular altında kaldığı an konu edilmiştir. Musa, bir elinde asasını tutarken diğer elini de suya doğru uzatmıştır, burada asasını vurmasıyla Firavun ve ordusunun sular altında kaldığı vurgulanmıştır. İsrailoğulları suların altında kalan, kurtulmak için çırpınan Mısırlıları izlemektedir. Mısırlılar yüzmeye çalıştığı esnada, dilimli tacı ile diğer figürlerin ortasında yer alan Firavun, Musa'ya ellerini açmıştır. Minyatür, metne uygun işlenmiştir.

Karun'un Yere Gömülmesi

Minyatür ile ilgili metinde "Kargaşadan, kötü davranışlardan ve Musa'ya karşı yöneltilen suçlamalardan kaynaklı çirkin işler işlendiği sırada Karun'un kitabı açıldı ve onu, topluluğunu, malını yer yuttu. Allah en iyi bilendir, hükmedendir." ifadesi geçmektedir. Kuran'da Karun ile ilgili olarak, Musa'nın kavminden olduğu ve onlara karşı gelerek azgınlık ettiği yazmaktadır.²³ Tevrat'ta ise daha detaylı bir anlatım söz konusudur. Karun, Korah olarak geçmektedir. Musa ile aynı kavimden, Levioğullarındandır. Korah ve beraberindekiler, Musa ve Harun'a kendilerini üstün gördükleri gerekçesiyle başkaldırır. Bu olayın devamında karşı karşıya geldiklerinde ise yer yarılr ve Korah'ı, yandaşlarını, ailelerini ve malını yutar.²⁴

²² Jāmi' al-tawārikh, Or Ms 20, s. 295.

²³ Kur'an-ı Kerim, Kasas 28: s. 76-82.

²⁴ Tevrat, Sayılar 16: s. 1-35.

Resim-4: Câmiu't-Tevârîh, Edinburgh University Library, Or Ms 20, 11a.²⁵

Minyatürün merkezinde hazineleriyle birlikte Karun yer almaktadır. Diğer figürlerden daha iri ve gösterişlidir, kendini büyük gören kibirli kişiliğini vurgulamak amacıyla bu şekilde tasvir edilmiş olabilir. Yere gömüldüğü esnada parmağıyla Hz. Musa'yı işaret etmektedir. Hz. Musa'ya yaptığı suçlamaların bir ifadesidir. Tıpkı metinde geçtiği gibi yer, Karun'u, hazinelerini ve yandaşlarını yutmaktadır. Çerçevenin figürleri yarıda kesmesi gördüğümüz kadarının sadece birer temsili olduğunu, sayının aslında ne kadar fazla olduğunu düşündürür. Burada dikkat çeken bir husus da Hz. Musa'nın yılan başı şeklinde sonlanan asasıdır. Hz. Musa'nın asasının yere attığında mucizeler sergilemek üzere yılan dönüşmesine bir gönderme olarak işlenmiştir. Hz. Musa'nın arkasında ise dirseğinden itibaren yeni aşağı doğru sarkan bir figür bulunur ve yas ifadesi olarak kullanılan bir semboldür.²⁶ Hz. Musa'ya karşı gelmiş olsalar da, yere gömülenler kendi kavimlerinden, Levioğullarındandır.

Başan Kralı Og'un Yenilgisi

İlgili minyatürün metni: "Keşif için dolaşırken şehirden bir grup gördüler, içlerinde Og da vardı. Kimse onlarla savaşa girmek istemedi. Musa ve Harun'a dönüp şöyle dediler 'Biz yalnızca Og'un görüntüsünü gördük, bizde darbe yapma gücü yok.' Musa'dan bir şey beklediler. Musa'nın boyu on ve asasının boyu da ondu. Asa Og'un bileğine temas etti ve Musa, Og'u yendi." Başan Kralı Og, Kuran'da geçmez. Bu yönüyle diğer minyatürlerden farklıdır. Tevrat'ta, İsraililerin Amon Kralı Sihon'u yenilgiye uğratması üzerine Yazer çevresindeki köyleri de ele geçirip, Başan'a doğru ilerlediği, Başan kralı Og ve ordusunun savaşmak için Edrei'de karşılarına çıktığı geçmektedir.²⁷ Tanrı Musa'ya Sihon'a yaptığının aynısını ona da yapacaksın korkma demiştir. Böylece İsrail halkı kimseyi sağ bırakmadan Og ve oğullarını, ordusunu yok ederek ülkeyi ele geçirmiştir. Og'un büyüklüğü ile ilgili de demirden yatağının dokuz arşın uzunluğunda ve dört arşın genişliğinde olduğu belirtilir.²⁸

²⁵ Jāmi' al-tawārikh, Or Ms 20, s. 294.

²⁶ Özden Süslü. *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2007, s. 37.

²⁷ Tevrat, Sayılar 21: s. 33-35.

²⁸ Tevrat, Tesniye 3: s. 1-11.

Resim-5: Câmiu't-Tevârîh, Edinburgh University Library, Or Ms 20, 11b.²⁹

Bu minyatür, diğerlerinden farklı olarak kare bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle hem Og'un ne kadar büyük olduğu, hem de yenilgiye uğradığı vurgulanmıştır. Başan Kralı Og, adeta bir dev gibi tasvir edilmiştir. Tevrat'ta da onun devasa boyutlarından bahsedilmiştir. Burada aslında Başan Kralı Og'un ne kadar güçlü olduğu ve İsrailoğullarının onu yenerek büyük bir zafer kazanmış oldukları; zorluklar karşısında mücadele ederek vaat edilen toprakları kazandıkları aktarılmak istenmiştir. Minyatürün kare çerçeveye alınıp sayfanın en altında verilmiş olması bile Başan Kralının uğradığı yenilgiyi yineliyor olabilir.

Sonuç

Moğollar, Cengiz Hanla beraber siyasi açıdan kuvvetli bir yapıya ulaşarak kabile düzeninden imparatorluğa ulaşmışlardır. Asya'nın neredeyse tamamında siyasi, kültürel, toplumsal tesirleri uzun müddet sürecek bir tarihî değişimin temellerini atmışlardır. Türkiye Selçuklu devletini 1243 yılındaki Köse Dağ Savaşı'nda mağlup ederek Anadolu coğrafyasını hakimiyet altına alarak tayin ettikleri valiler vasıtasıyla idare etmeye başlamışlardır.

İlhanlı Devleti, işgal ve yağma faaliyetlerini tamamladıktan sonra hem yaşadıkları bölgenin sıkıntıları hem de bir arada oldukları toplumların siyasî, sosyal ve kültürel yapılarına yabancı olmalarından ötürü istikrarlı bir yapı inşa etmede uzun müddet başarılı olamamışlardır. Lakin, Gazan Han'ın taht yıllarında gerçekleştirdiği reformlar ile bu dönem önemli derecede yenilik ve dönüşümlerin görüldüğü bir dönem olmuştur. Gazan Han, İran toplumundan sadece dini yönde değil, kültürel anlamda da etkilenmiştir. Onlardaki yazılı kültürü görmüş ve tarih yazıcılığına yönelmiş, bu vazifeyi de veziri Reşidüddin'e vermiştir.

Rab'-ı Reşidî'nin kurulmasıyla üretilen Câmiu't-Tevârîh, Gazan Han'ın reformları ile tarihe geçmek istemesi sebebiyle başta Moğol tarihi olarak tasarlanmış olmalıdır. Ancak daha sonra eklenen bölümleriyle "Tarihler Topluluğu" halini almıştır. Söz konusu eser İlhanlı Devleti tarihi için bir ana kaynaktır. Bu eserin doğuşunda, Rab'-ı Reşidî'nin çeşitli milletlerden ilim insanı, zanaatkar ve sanatçıyı bünyesinde barındırması etkili olmuştur. Hazırlık aşamasında her millet, kendi kaynağından ele alınmış ve temsilcileriyle beraber Reşidüddin gözetiminde hazırlanmıştır. Eser, İslamiyet'in resmi din olarak kabul edilmesinin ardından ortaya konmuştur. Buna rağmen, konumuz olan Hz. Musa minyatürlerinde, yalnızca Kuran'dan değil, Tevrat'tan da beslenildiği görülmektedir.

²⁹ Jāmi' al-tawāriḫ, Or Ms 20, s. 293.

Metinlerde, ağırlıklı olarak Kuran'a yer verilirken; minyatürlerde ise detaylı anlatımı ile Tevrat'ın kaynak olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Böylece metinler ile minyatürlerin kaynakları yani Kuran-ı Kerim ile Tevrat arasında bir denge sağlandığından söz edilebilir. Minyatürlerin her iki kaynaktan beslenmesi, sadece Tevrat'ta geçmekte olan Başan Kralı Og'a yer verilmesi de Reşidüddün'in eski inancı olan Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ı reddetmemesi, İslamiyet'e göre tahrif edilmiş kitap olmasına rağmen onu halen geçerli gördüğü şeklinde de yorumlanabilir. Tüm bunlara karşın eser, farklı kökenlerden farklı dinlere mensup kişiler tarafından desteklenen ve devri için yegane olarak adlandırılabilen bir kaynaktır.

Kaynakça

Çetinaslan, Mustafa ve Ali Can Özçelik. "Câmiu't-Tevârih Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri." *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 6 (Aralık 2021): s. 21-43.

Gördeğir, Ercan. *Olcaıtu Han ve Zamanı (1304-1316)*. Ankara: İKSAD, 2021.

İnal, Güner. *Türk Minyatür Sanatı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.

Jāmi' al-tawārikh (Compendium of Chronicles). Dijitalleştirilmiş El Yazması, 714 H. (1314 M.). *Manuscripts of the Islamicate World and South Asia*, Or Ms 20. University of Edinburgh Library Heritage Collections: 298-292. Erişim Tarihi 6 Kasım 2025. https://archives.collections.ed.ac.uk/repositories/2/archival_objects/145535.

Nehend, Mehdi Huşmend. "Reşidüddin Fazlullah'ın Türk-Moğol Boyları Üzerine Tarih Yazma Metodolojisi." *İRTAD*. 1 (Aralık 2018): s. 10-18.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedâni." TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim Tarihi 6 Kasım 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/residuddin-fazlullah-i-hemedani>.

Süslü, Özden. *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2007.

Şahin, Hanifi. "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları." *Bilig*. 73 (2015): s. 207-230.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır."
Katkı oranı beyanı: Zeynep Tuana Çirtma%70, Mert Ağaoğlu %30
Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur, yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.